

УДК 347.66(477)

Фомічова Наталя Василівна,

к.ю.н., доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ГАРАНТІЇ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА ВІДМОВУ ВІД ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Актуальність обраного дослідження зумовлена необхідністю дослідження здійснення права на відмову від прийняття спадщини, а також строків здійснення цього права за цивільним законодавством України, оскільки в сучасних умовах значення інституту відмови від прийняття спадщини значно зросло.

Стан дослідження теми. Варто зауважити, що деякі питання, зазначені у дослідженні, розглядалися у працях видатних вчених у галузі спадкового права. Але проблема щодо правового регулювання відмови від прийняття спадщини ще не знайшла свого остаточного вирішення та, як наслідок, призводить до неправильного застосування норм права.

Питання, пов'язані зі здійсненням права на відмову від прийняття спадщини, досліджувалися у працях видатних вчених, таких як: Г.Ф. Шершеневича, Ю.К. Толстого, З.В. Ромовської, Ю.О. Заїки, Є.О.Харитонова, С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, Є.О. Рябоконт, В.В. Васильченко, Л.К. Буркацького, О.Є. Кухарєва та ін.

Метою ж цього дослідження є аналіз та визначення основних проблем здійснення права на відмову від прийняття спадщини, а також формування відповідних рекомендацій щодо вдосконалення цивільного законодавства України.

Викладення основного матеріалу. Згідно цивільного законодавства з часу відкриття спадщини у спадкоємців разом з правом на прийняття спадщини виникає і право на відмову від спадщини як за заповітом, так і за законом. Право на відмову від прийняття спадщини регулюється ст. 1273 Цивільного Кодексу України (далі ЦК України). Спадкоємець за заповітом або за законом може відмовитися від прийняття спадщини протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦК України. У Статті 1270 ЦК України встановлені строки для прийняття спадщини, а саме: загальний строк у шість місяців,

який починається з часу відкриття спадщини; спеціальний строк у три місяці, який встановлюється за обставин, якщо виникнення у особи права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями і починає спливати з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття. Прийняти або не прийняти спадщину це право, а не обов'язок спадкоємця. Отже, встановлені у ст. 1270 ЦК України строки для прийняття спадщини мають значення як для прийняття спадщини, так і для відмови від неї. Початок перебігу строку відмови від прийняття спадщини починається з часу, коли спадкоємець набуває своє суб'єктивне право на спадкування.

Згідно ч.3, ч.4 ст. 1268 ЦК України спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку для прийняття спадщини він не заявив про відмову від неї. Малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків, встановлених ч.2-4 ст. 1273 ЦК України. Для спадкоємців, перелічених у ч. 3-4 ст. 1268 ЦК України, строк для здійснення права на прийняття спадщини не встановлений. Отже такі спадкоємці набувають спадщину в силу закону, а саме, якщо протягом встановленого строку для прийняття спадщини зазначені спадкоємці не відмовилися від спадщини, то спадщина вважається прийнятою. Згідно ч. 1 ст. 1269 ЦК України спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно зі спадкодавцем, має подати нотаріусу заяву про прийняття спадщини у строк для здійснення права на прийняття спадщини. Якщо така особа, якій належало подати за-

яву про прийняття спадщини, не вчинила цієї дії, то спадщина вважається не прийнятою.

Частина 2 ст. 553 Цивільного Кодексу УРСР (далі ЦК УРСР) передбачала, що відмовився від спадщини той спадкоємець, який не вчинив жодної з дій, що свідчать про прийняття спадщини, тобто, фактично не вступив в управління чи володіння спадковим майном, або якщо не подав заяву про прийняття спадщини. У ст. 1273 ЦК України ця норма не збереглася. Згідно чинного законодавства особа, яка мала право на спадкування, але в межах строку для прийняття спадщини не подала заяву про прийняття спадщини, ще не вважається такою, що відмовилася від спадщини. Тому неподання заяви про прийняття спадщини протягом встановленого строку і подання заяви про відмову від спадщини це не одне і теж саме.

Аналізуючи вище зазначені норми, можна визначити два способи відмови від прийняття спадщини: 1) фактична відмова, тобто неприйняття спадщини протягом строку для прийняття спадщини; 2) юридична відмова – подання заяви нотаріусу про відмову від прийняття спадщини.

Римське право, як і сучасне спадкове право, передбачало, що будучи односторонніми цивільно-правовими угодами акти прийняття спадщини і відмови від неї мають властивості безумовності й неподільності. Принцип безумовності передбачає прийняття чи відмову від спадщини без застережень, а принцип неподільності впливає з універсального характеру спадкового правонаступництва. Отже, не допускається ані часткова відмова від спадщини, ані прийняття її лише в певному обсязі [1, с. 40]. У ЦК УРСР не допускалося прийняття спадщини з наступною відмовою від неї. Згідно ч. 5 ст. 1269 ЦК України особа, яка подала заяву про прийняття спадщини, може відкликати (або скасувати) заяву про прийняття спадщини протягом строку, встановленого для прийняття спадщини.

Право на відмову від прийняття спадщини і реалізацію даного права також необхідно відрізнити від неприйняття спадщини, оскільки в першому випадку особа реалізує своє право на відмову від прийняття спадщини, а в іншому – не здійснює право на прийняття спадщини, для реалізації якого встановлений строк (строк прийняття спадщини), після закінчення якого припиняється суб'єктивне цивільне право на прийняття спадщини [2, с. 160].

Зміст норми ст. 1273 ЦК дозволяє стверджувати про існування двох видів відмови від права на прийняття спадщини. Перша – безадресна, тобто без зазначення особи, на користь якої вона зроблена. У такому випадку спадкоємцеві байдуже, до кого перейде його частка у спадщині. Друга відмова від прийняття спадщини – адресна. У заяві, що подається спадкоємцем до нотаріальної контори, він

вправі визначити коло тих осіб, на користь яких здійснюється відмова. У такому випадку наслідки відмови від спадщини будуть принципово відмінними від тих, що настають у зв'язку з відмовою від спадщини без зазначення особи, адже частка спадкоємця, який відмовився, вже не розподіляється порівну між усіма спадкоємцями за законом або за заповітом, а переходить лише до тих із них, які вказані у заяві на відмову від спадщини. Відмова від прийняття спадщини на користь іншої особи (адресна відмова) – це вид одностороннього правочину на користь іншої особи [3, с. 961].

Згідно з ч. 1 ст. 553 ЦК УРСР допускалася відмова від спадщини на користь будь-кого зі спадкоємців, закликаних до спадкування за законом або за заповітом та також на користь держави або окремих державних, кооперативних чи інших громадських організацій. Як зазначає З.В. Ромовська у своєму дослідженні, з цього випливало, що спадкоємець першої черги не мав права відмовитися на користь спадкоємців другої черги, а спадкоємець за заповітом не мав права відмовитися на користь спадкоємців за законом, якщо вся спадщина була охоплена заповітом. Але кожен спадкоємець мав безумовне право відмовитися на користь держави чи окремих державних, кооперативних або інших громадських організацій [4, с. 207].

Цивільний кодекс України адресну відмову врегулював загалом інакше. Відповідно до ч.1 ст. 1274 ЦК України спадкоємець за заповітом може відмовитися від спадщини лише на користь іншого спадкоємця, вказаного у заповіті. З цього випливає, що відмова від спадщини одного із спадкоємців за заповітом може передбачати за собою для інших спадкоємців за заповітом не тільки прибутки, але й обтяження [5, с. 718].

Спадкоємець за заповітом не може відмовитися на користь спадкоємця за законом, оскільки він нібито пов'язаний волею заповідача, який розпорядився майном на свій розсуд [6, с. 1048]. Згідно ч. 4 ст. 1274 ЦК України, якщо заповідач підпризначив спадкоємця, то спадкоємець, який має право спадкування за цим заповітом, вправі відмовитися від спадщини лише на користь особи, яка є підпризначеним спадкоємцем. У випадку, коли не має інших спадкоємців за заповітом, відмова від спадщини може бути лише безадресною [7, с. 787].

Слід також враховувати, що до спадкування за заповітом можуть запрошуватися не тільки спадкоємці, які зазначені в заповіті, а й спадкоємці за правом на обов'язкову частку (ст. 1241 ЦК України). У нормах ЦК України про відмову від прийняття спадщини не згадується, чи може спадкоємець, який успадковує обов'язкову частку, відмовитися від неї. На думку Ю.О. Заїки, такий спадкоємець не може відмовитися на користь інших спадкоєм-

ців, оскільки його право є суто особистим правом. Оскільки це право зумовлене його неповноліттям чи непрацездатністю, то така відмова від обов'язкової частки спадщини буде суперечити її призначенню [8, с. 65]. Обов'язкова частка покликана забезпечити неповнолітнім, малолітнім або непрацездатним спадкоємцям належні умови існування.

Пропонуємо внести доповнення до ст. 1274 ЦК України положенням наступного змісту: «Не допускається спрямована відмова від обов'язкової частки на користь інших спадкоємців. Отже, відмова від обов'язкової частки у спадщині має бути безадресною. Спадкоємець, який відмовився від своєї обов'язкової частки, може прийняти спадщину за законом.

Згідно ч.2 ст. 1274 ЦК України, якщо спадщина відкривається за законом, то спадкоємець має право відмовитися від прийняття спадщини на користь будь-кого зі спадкоємців за законом незалежно від черги. Існує думка, що відмова від прийняття спадщини на користь онуків або правнуків спадкодавця може мати місце тільки в тому випадку, якщо вони є спадкоємцями за заповітом або за законом за правом представлення. Вважаємо таку думку помилковою. Згідно з положеннями ч. 1 ст. 1265 ЦК України у п'яту чергу право на спадкування за законом мають усі інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення, куди підпадають і онуки спадкодавця, оскільки є родичами другого ступеня споріднення [9, с. 113]. З цього випливає, що можлива відмова від прийняття спадщини на користь зазначених осіб. Отже, підтримуємо позицію про необхідність в уточненні ч. 2 ст. 1274 ЦК України шляхом надання права відмови спадкоємцю за законом на користь будь-якої особи за законом незалежно від черги [10, с. 22].

У ЦК України недостатньо чітко визначена юридична доля спадщини у випадку неприйняття спадщини одним зі спадкоємців за заповітом за наявності інших спадкоємців за заповітом, рівно як і усунення від спадкування одного зі спадкоємців за заповітом за наявності інших спадкоємців за заповітом. ЦК України, на відміну від ЦК УРСР, регулює лише правові наслідки відмови від прийняття спадщини спадкоємцями (ст. 1275 ЦК України) і не визначає правових наслідків інших випадків її неприйняття. Ст. 1275 ЦК України передбачає, що частка, від якої відмовився один зі спадкоємців за заповітом, переходить до інших спадкоємців за заповітом і розподіляється між ними рівними частками. Але ст. 1275 ЦК України не передбачає випадки, якщо все майно заповідано, й кому у цьому разі перейде частина спадщини спадкоємця, який за певних умов її не прийняв. На це питання можна знайти відповідь у п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду «Про судову практику у справах про спадкуван-

ня». У Постанові є посилання на ч. 2 ст. 1223 ЦК України, відповідно до якого спадкоємці за законом одержують право на спадкування у разі неприйняття спадщини або відмови від прийняття спадщини спадкоємцями за заповітом [11]. Це положення слід розуміти як таке, що належить даним особам у разі неприйняття спадщини або відмови від її прийняття усіма спадкоємцями за заповітом і за умови, що заповіт складено на все майно. За «аналогією закону» на користь висновку про перехід права на спадкування до спадкоємців за заповітом можна використати також положення ст. 1245 ЦК України про те, що частина спадщини, що не охоплена заповітом, спадкується спадкоємцями за законом на загальних підставах.

У ЦК УРСР (ст. 554) містилась норма про приращення спадкових часток, але, на жаль, у ЦК України такої норми не має. У разі неприйняття спадщини чи відмови від неї одним із спадкоємців за заповітом застосовується норма частини першої статті 1275 ЦК України, відповідно до якої частка у спадщині, яку він мав право прийняти, переходить до інших спадкоємців за заповітом і розподіляється між ними порівну [11]. Так само слід вирішувати питання долі спадкової частки у разі усунення спадкоємця за заповітом від права на спадкування.

Згідно ч.5 ст. 1273 ЦК України відмова від прийняття спадщини є безумовною і беззастережною. Але слід зазначити, що фактично це положення закону суперечить положенню ст. 1274 ЦК України, оскільки за своєю суттю відмова від спадщини на чийсь користь є відмовою з певною умовою, оскільки належна спадкоємцю частка переходить не до всіх спадкоємців за заповітом, а лише до конкретного суб'єкта, а саме спадкоємця за заповітом.

Заява про відмову від прийняття спадщини подається до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини. Якщо у заяві зазначено, що особа відмовляється від прийняття всієї спадщини, це означає, що вона відмовилася від спадкування як за законом, так і за заповітом. Відповідно до ч. 5 ст. 1275 ЦК України особа, яка відмовилася від прийняття спадщини за заповітом, не позбавляється права на спадкування за законом, тобто, якщо у заяві зазначено, що особа відмовляється від спадкування за заповітом, це не означає, що вона відмовилася від спадкування за законом, і навпаки. Відмова від спадкування за законом і за заповітом не є відмовою від права на обов'язкову частку у спадщині. Не допускається відмова від прийняття спадщини на користь спадкоємця, який раніше відмовився від прийняття спадщини, за умови, якщо він не відкликав свою відмову в порядку, передбаченому ч. 6 ст. 1273 ЦК України.

Також не допускається адресна відмова від прийняття спадщини на користь осіб, зазначених

у ст. 1224 ЦК України. Негідні спадкоємці в силу ст. 1224 ЦК України не мають права спадкувати, а отже, не належать до числа спадкоємців за законом або за заповітом. На користь таких осіб не можлива спрямована відмова від прийняття спадщини. Але винятком вважається випадок, передбачений абз. 2 ч. 1 зазначеної статті. Відмова від права на спадкування батьків припиняє можливість спадкування дітьми за правом представлення [12, с. 7]. Існує думка, що якщо спадкоємець відмовився від спадщини упродовж шести місяців і не вказав конкретно спадкоємця, на користь якого він відмовився від спадщини, або така заява про відмову від спадщини, тобто про відсутність будь-яких претензій до спадщини, подана ним нотаріусу після шести місяців, то спадщина ділиться порівну між спадкоємцями, котрі спадкують [13, с. 132].

На сьогодні проблемним є питання, чи має право спадкоємець, який відмовився від прийняття спадщини на користь іншої особи, відкликати таку заяву. Стаття 1274 ЦК України «Право на відмову від прийняття спадщини на користь іншої особи» не містить норми на відкликання заяви про відмову спадкоємця. Існує думка, якщо спадкоємець відмовився від спадщини на користь інших осіб, то така відмова може бути тільки безповоротною, беззастережною і безумовною та подальше скасування спадкоємцем зробленої ним заяви не допускається [14, с. 47]. Проте, на нашу думку, відповідні засади здійснення суб'єктивного права спадкоємців, на користь яких відкрилася спадщина, на відмову від її прийняття, визначені ст.ст. 1273, 1274 ЦК України. Тому саме в даному випадку потрібно звертатися до ст. 1273 ЦК України, яка встановлює загальні вимоги щодо відмови, а саме ч. 6 цієї норми, за якою відмова від прийняття спадщини може бути відкликана протягом строку, встановленого для прийняття спадщини. Між здійсненням правочину і настанням його правового ефекту може пройти певний час і, як висловився І.Б. Новицький, було б «проявом над-

мірної суворості» заборонити особі, яка вчинила односторонню угоду, скасувати її до моменту виникнення правового ефекту угоди [15, с. 91].

Необхідно також зазначити, що відмова від прийняття спадщини не допускається тільки у випадках визнання спадщини відумерлою. Але, якщо держава або територіальна громада стали спадкоємцями за заповітом, вони можуть відмовитися від прийняття спадщини, що відповідає принципу юридичної рівності сторін та дає можливість іншим спадкоємцям за законом прийняти спадщину.

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, зазначимо, що прийняти або не прийняти спадщину це право, а не обов'язок спадкоємця. Встановлені у ст. 1270 ЦК України строки для прийняття спадщини застосовуються також для здійснення права на відмову від прийняття спадщини. Початок перебігу строку відмови від прийняття спадщини починається з часу, коли спадкоємець набуває своє суб'єктивне право на спадкування.

Особи, право на спадкування яких залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, вважаються тільки потенційними спадкоємцями, тому що спадкоємець, який відмовився від прийняття спадщини, може скористатися своїм правом і відкликати заяву про відмову від прийняття спадщини протягом строку, встановленого для її прийняття. Відзначено, що спадкоємець, який у межах строків для прийняття спадщини згідно зі ст. 1274 ЦК України подав заяву про відмову від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця, має право відкликати її так само, як і заяву про відмову без зазначення особи, на користь якої вона зроблена (ч. 6 ст. 1273 ЦК України).

Доведено положення, згідно з яким відмова від прийняття спадщини без зазначення особи, на користь якої вчинена така відмова, має набирати чинності після закінчення строку для прийняття спадщини, що впливає зі змісту ч. 6 ст. 1273 ЦК України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фурса С.Я. Становлення і розвиток спадкування в Україні / С.Я. Фурса // Юриспруденція: теорія і практика. – 2007. – № 11. – С. 28-43.
2. Черногор Н.В. Строки та терміни у спадковому праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Черногор Наталія Василівна. – О., 2011. – 213 с.
3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / [Ю. Б. Бек, Й. Г. Богдан, А. А. Герц та ін.]; за ред. В.М. Коссака. – [Вид. 2-ге, змін. і допов.]. – К. : Істина, 2008. – 992 с.
4. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник / З. В. Ромовська. – К. : Прав. єдність, 2009. – 264 с.
5. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. / [Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, Ю. В. Бошицкий та ін.]; за заг. ред. Є. О. Харитонova, О. І. Харитонova, Н. Ю. Голубевої. – К. : Прав. єдність, 2008. – 740 с.
6. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / [О. О. Кот, Т. В. Боднар, С. І. Шимон и др.]; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – [3-те вид., перероб. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – Т. 2. – 1088 с.
7. Харитонов Є. О. Цивільне право України : підручник / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, О. В. Старцев. – [Вид. 2-ге, перероб. і допов.]. – К. : Істина, 2007. – 816 с.
8. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток : монографія / Ю. О. Заїка. – [2-ге вид.]. – К. : КНТ, 2007. – 288 с.

9. Печений О. Науково-правовий висновок щодо визнання статусу онуків (правнуків) як спадкоємців п'ятої черги та співвідношення зі спадкуванням за правом представлення / О.П. Печений // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2009. – № 2. – С. 112-113.
10. Грейдин О. О некоторых проблемах, связанных с неоднозначным применением норм при наследовании по закону / О. Грейдин // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2007. – № 3. – С. 19-22.
11. Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 № 7 // Вісник Верховного суду України. – 2008. – № 6. – С. 17. (п.5)
12. Тракало В.В. Про деякі питання спадкування / В.В. Тракало // Інформаційний бюлетень нотаріату Київщини. – 2005. – № 2. – С. 6-8.
13. Спадкування за законодавством України. Коментар. Судова практика // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2008. – № 4. – С. 132.
14. Гришанина Г. Как правильно принять наследство и отказаться от него / Г. Гришанина // Экспресс-анализ законодательных и нормативных актов. – 2007. – № 7. – С. 43-48.
15. Рассказова М.Ю. Право на принятие наследства / М.Ю. Рассказова // Закон. – 2006. – № 10. – С. 90-104.

Фомічова Наталія Василівна

ГАРАНТІЇ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА ВІДМОВУ ВІД ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню права на відмову від прийняття спадщини. Основна увага зосереджена на аналізі та визначенні основних проблем здійснення права на відмову від прийняття спадщини, а також формуванню відповідних рекомендацій щодо вдосконалення цивільного законодавства України.

Ключові слова: спадкове право, здійснення права на спадкування, строки здійснення права на спадкування, неприйняття спадщини, відмова від прийняття спадщини.

Фомичева Наталия Васильевна

ГАРАНТИИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРАВА НА ОТКАЗ ОТ ПРИНЯТИЯ НАСЛЕДСТВА ПО ГРАЖДАНСКОМУ КОДЕКСУ УКРАИНЫ

Статья посвящена исследованию права на отказ от принятия наследства. Основное внимание сосредоточено на анализе и определении основных проблем осуществления права на отказ от принятия наследства, а также формированию соответствующих рекомендаций по усовершенствованию гражданского законодательства Украины.

Ключевые слова: наследственное право, осуществление права на наследование, сроки осуществления права на наследование, непринятие наследства, отказ от принятия наследства.

Fomicheva Nataliya Vasylivna

GUARANTEES OF EXERCISE OF THE RIGHT TO REFUSE ACCEPTANCE OF INHERITANCE BY CIVIL CODE OF UKRAINE.

The article investigates the right to refusal to accept the inheritance. The main focus is on analyzing and identifying the main issues of the right to refuse to accept the inheritance. It is formed appropriate recommendations for improving the civil legislation of Ukraine.

Keywords: hereditary right, exercise of the right to inheritance, terms of exercise the right to inheritance, heritage rejection, refusal of inheritance.